

*Makalenin Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

*Geliş Tarihi / First Received: 25.09.2023

*Kabul Tarihi / Accepted: 16.10.2023

*Atıf Bilgisi: Türk, H. (2023). "Türkiye'de Türbe İnancı". Hars Akademi, 6 (2), 206-216.

*Citation: Türk, H. (2023). "Shrine Belief In Turkey". Hars Akademi, 6 (2), 206-216.

TÜRKİYE'DE TÜRBE İNANCI

*Hüseyin TÜRK**

Öz

Türkiye kültürel coğrafyasında birbirinden farklı inançlar bir arada yaşamaktadır. Eski Türk inançlarını temel alan halk dininin görünümünün yanında devlet kurumları tarafından da temsil edilen yüksek din anlayışına dair unsurlar bir aradadır. Bu sebeple "resmi İslam" ve "heterodoks halk İslam"ı olarak adlandırılan inanç sistemlerini ayırt etmek güçtür. Bu görünüme en iyi örnek ise türbe inancıdır. Türkiye'deki türbelerde gerçekleşen ibadet esnasında eski Türk dinlerinin kalıntıları olarak varlığını sürdüren inanç ve uygulamalara çokça rastlanılmasının yanında Sünni İslam'a ait birtakım uygulamaların da yapıldığı görülmektedir. Türbe inancı köken olarak atalar kültüne dayanmaktadır. Atalar kültü zaman içinde birtakım değişimlere uğrayarak varlığını sürdürmüştür. Hristiyan toplumlarında "aziz kültü"ne dönüşürken İslam toplumlarında ise "evliya kültü"ne dönüşerek günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Atalar kültü farklı inanç ve uygulamaların yan yana ve iç içe olduğu bir inanç sistemidir. Türbe inancında atalar kültünün yanında aziz kültü, evliya kültü, Hızır-İlyas kültü ve doğa kültleri bir arada bulunmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'deki türbe inancıyla ilgili ilgi çeken inanç ve uygulamaları, değerlendirilmiş ve tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türbe, Ermiş, Alevilik-Bektaşilik, heterodoks islam.

SHRINE BELIEF IN TURKEY

Abstract

In the cultural geography of Turkey, both the manifestations of folk religion originating from ancient Turkish beliefs and the elements of the officially represented high religious discourse continue to exist in opposition to each other. For this reason, it is very difficult to distinguish between "heterodox folk Islam" and "official Islam" in Turkey. The best example of this view is the belief in shrines. While worshipping in shrines in Turkey, beliefs and practices that are remnants of old Turkish beliefs are frequently encountered, as well as practices of Sunni Islam. Although the historical origin of the shrine belief stems from the cult of ancestors, the cult of ancestors continues to exist today by turning into the "cult of saints" in Islamic societies and the "cult of saints" in Christian societies. Where there is an ancestor cult, many beliefs and practices exist side by side, internally and together. Ancestor cult, saint cult, saint cult, Hızır-İlyas cult and most importantly nature cults are included in the shrine belief. In this study, interesting beliefs and practices regarding the shrine belief in Turkey are given, evaluated and discussed.

Key Words: Shrine, Saint, Alevism-Bektashiism, heterodox Islam.

* Prof. Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Ardahan. huseyinturk@ardahan.edu.tr / ORCID: 0000-0003-3231-8278

Giriş

Ocak'a göre (2002: 35-36, 43-44) İslamiyet'in kabulünden itibaren Türklerin İslamiyet'i yorumlaması, hemen hemen aynı zamanlarda gelişen Sünni (ortodoks) ve Sünni olmayan (heterodoks) olmak üzere iki paralel İslam yorumu olarak gelişme göstermiştir. Sünnilik, Karahanlılardan başlayarak Gazneliler, Büyük Selçuklular gibi birçok Türk devletinin resmi mezhebi olarak kabul edilmiştir. Zamanla yerleşik hayata geçen halkın büyük oranda benimsediği bir Müslümanlık anlayışı haline gelmiştir. Böylece Sünni İslam, yerleşik yaşamı seçen Türkler arasında kabul edilerek devletin ve otoritenin resmi dini olmuştur. Diğer taraftan herhangi bir eğitime almamış, geçimini hayvancılıkla sürdürmesi nedeniyle sürekli yer değiştiren göçebe Türkler arasında İslam'ın farklı bir yorumu olan heterodoks İslam benimsenmiştir.

Sünni İslam ya da diğer adıyla Yüksek İslam, yazılı olmasının yanında aşırılıklara karşı olan, Tanrı ile insan arasındaki ilişkide herhangi bir aracıya izin vermeyen bir yapıdadır. Ancak Halk İslam'ı temelinde Tanrı ve insan arasındaki araçlara dayanarak oluşmuş bir yapıya sahiptir. Bu nedenle Halk İslam'ının öne çıkan en önemli özelliği güçlü bir evliya ve veli kültürünün varlığını devam ettirmesidir. Aynı zamanda geleneksel olarak aktarılan birçok farklı dinden öğeleri de içinde barındıran bir yapı sergilemektedir. Yüksek İslam, Halk İslam'ının aksine genelde ulema tarafından temsil edilmekle birlikte devlet güçleri tarafından dayatılan ve bu bakımdan da siyasallaşmış bir yapıdadır (Okan 2004: 36-37). Yüksek İslam, asıl olanın kutsal metinle birlikte peygamberlerin hareketleri olduğu düşüncesiyle hareket eder ve dinsel inanç ve uygulamaları bunlarla sınırlandırır. Halk İslam'ı senkretik ve uyarlamacı olduğu halde, Yüksek İslam püriten ve özcüdür. Türbe ve yatır ziyaretleri, adak adama, dilek dileme ve ağaçlara çaput bağlama gibi pratikler Yüksek İslam açısından kabul edilemez uygulamalardır (Atay 2004: 107).

Heterodoks İslam'ın öne çıkan özelliklerinden biri senkretik olması yani ulaştığı yerlerde büyük çaplı bir inanç yelpazesini kolay bir şekilde özümseyip bünyesine dâhil etmesidir. Antropolojik açıdan senkretizm, kültürleşme sürecinin bir ürünü olan kültürel karışımlar şeklinde kavramlaştırılabilir. Kavram, genellikle otantik olmayan, karışmış kültürleşme (Güvenç 1984: 131) ve kültürel yayılma (difüzyon) ile gelen maddi ve manevi öğelerin yanında farklı kültürlerdeki birey ve grupların belli bir kültürel etkileşim içinde olması ve karşılıklı etkileşimle birlikte her ikisinin değişmesi olarak tanımlanmaktadır. Yabancı öğelerin "saf" olana sızması gibi anlamlar da yüklenen (Atay 2004: 109) senkretizm kavramı; genellikle bir inanç içine sonradan girmiş, aslına uymayan öğeleri vurgulamanın yanında farklı dinlerdeki çeşitli öğelerin birleşip kaynaşarak oluşturduğu sentez anlamında kullanılmaktadır.

Türkiye kültürel coğrafyasında birbirinden farklı inançlar bir arada yaşamaktadır. Eski Türk inançlarını temel alan halk dininin görünümünün yanında devlet kurumları tarafından da temsil edilen yüksek din anlayışına dair unsurlar bir aradadır. Bu sebeple "resmi İslam" ve "heterodoks halk İslam'ı" olarak adlandırılan inanç sistemlerini ayırt etmek güçtür. Bu görünüme en iyi örnek ise türbe inancıdır. Türkiye'deki türbelerde gerçekleşen ibadet esnasında eski Türk dinlerinin kalıntıları olarak varlığını sürdüren inanç ve uygulamalara çokça rastlanılmasının yanında Sünni İslam'a ait birtakım uygulamaların da yapıldığı görülmektedir. Türbe inancı köken olarak atalar kültürüne dayanmaktadır. Atalar kültü zaman içinde birtakım değişimlere uğrayarak varlığını sürdürmüştür. Hristiyan toplumlarında "aziz kültü"ne dönüşürken İslam toplumlarında ise "evliya kültü"ne dönüşerek günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Atalar kültü farklı inanç ve uygulamaların yan yana ve iç içe olduğu bir inanç sistemidir. Türbe inancında atalar kültürünün yanında aziz kültü, evliya kültü, Hızır-İlyas kültü ve doğa kültürleri bir arada bulunmaktadır. Köksal (1987: 227-228), halka göre evliyaların Allah katında benliğini yok etmiş, birtakım kerametler ve olağanüstülükler gösteren kişiler olduğunu belirtir. Halk, evliyaların aynı anda birkaç yerde bulunma, bir anda uzak yerlere gidebilme, insanların kalbinden geçenleri anlama ve su üzerinde yürüme gibi birtakım üstün özellikler barındırdığına inanmaktadır. Türbe ziyaretlerinde de genellikle ermiş olduğuna inanılan ve orada mezarı bulunan bir şey istenmemektedir. Fakat buradaki ziyaretçiler, bu evliyalara kalplerindeki gizli yönleri açarak onların şahsında Allah'a yalvarıp, dua ederler.

Türbelerdeki İnanç ve Uygulamalar

Köksal (1987: 228) eski Türk dininde bu doğa kültürlerinin yanı sıra atalar kültü ve "Gök Tanrı İnancı"nın da etkili olduğunu söylemektedir. Bu üç öğeden oluşan eski Türklerin dini sistemi İslamiyet'in kabulüyle birlikte, bu eski inançların etkilerinden hemen kurtulamamış ve bugüne kadar izlerini taşımıştır. Ocak'a göre

(2000: 47–48) Şamanizm öncesindeki Türk inançlarında doğa kültürleri önemli bir yer işgal etmektedir. Doğa kültürleri eski Türk topluluklarında yer ve gök olarak ikili bir görünüm içerindeydi. Bunlardan yer kültürü farklı öğelerden oluşmaktadır. Eski Türklerde doğada var olan varlıkların birtakım gizli güçler taşıdığına inanılıyordu. Bu sebeple dağ, kaya, tepe, taş, su, ağaç gibi birçok nesnenin canlı olduğu kabul ediliyordu. Onların kutsal olduğuna inanıyorlar ve bunlara çeşitli kültik törenler düzenliyorlardı.

Eski Türkler gibi Şamanist topluluklarda animist ve dinamist özelliklerin de oldukça belirgin olduğu söylenebilir. Dağlar, göller, ırmaklar (yer-su) ve ağaçların canlı nesnelere olduğuna ve bu nesnelere bir ruhu olduğuna inanılmaktadır (İnan, 1986: 50-51, 64-65, 103). Bu nedenle içlerinde olağanüstü bir gücü ve kuvveti (mana) barındırdıklarına iman edilmektedir. Örnek'e göre (1988: 29-31, 102-103) canlılara özgü olduğuna inanılan bu tür kuvvet ve etkiler zamanla doğayla birlikte doğayı dolduran tüm öğeleri içine alarak genişlemiştir. Bu inanç "dinamizm" olarak tanımlanmaktadır. Doğada özellikle belirli nesne, bitki, insan ve hayvanlarda daha da öne çıkan, dinamik ve mistik bir kuvvetin yüklü olma durumunu ifade etmektedir. Belli ağaç ve taşlarda bulunan mana gücünün yanında cin ve perilerle birlikte ataların da eğleştiği inancı zamanla koruluk ve ormanları kapsamış ve bir orman kültürüne dönüşmüştür.

Bunlara bakıldığında ağaç kültürüyle ilgili inanışların, mana inancı (dinamizm) ve Şamanizm'le bağdaştırılabileceği görülecektir. Şamanizm'de kozmik ağaçlar önemli bir role sahiptirler. Yedi ya da dokuz dallı gövdesi olan ve ülkenin merkezine dikilen ağaç, Şaman'ın kozmik yolculuğunda merdiven vazifesi görmektedir. Altaylılar, dünyanın ortasında yeryüzündeki en büyük ağacın olduğuna ve tepesinde de Tanrı Ülgen'in ikamet ettiği yere kadar ulaşan bir çam ağacı olduğuna inanırken Yakutlar da aynı şekilde dünyanın merkezinde göğü aşan, büyük bir gövdeye sahip bir ağacın olduğuna ve köklerinden ebedi güç kaynağı olan bir dalganın fişkırdığına inanıyorlardı (Roux 2002: 154, 155). İslam öncesi dönemde Türklerde ağaç kültürüne dair birçok farklı örneğe rastlanmaktadır. Örneğin kutsal sayılan ve sonrasında dilek ağacı yapılan bazı ağaçlara çaput vb. birtakım eşyalar bağlamak ilkel Şamanist geleneklerinden biridir. Çaput bağlamak aynı zamanda eski Türklerin yaygın adak şekillerinden de biridir. Şamanistler tarafından ağaç, su ve dağ ruhlarına bağışlanan bu adaklar çoğunlukla koruyucu ve merhametli yer-su ruhlarına adanmaktadır (İnan 1952: 25).

Türkiye Türklerinin ana vatan olan Orta Asya'dan uzaktaki Anadolu'ya yerleşmeleri, ortak tarihi gelenekten uzaklaşmalarına yol açmış, var olan eski Türk inançlarına özgü kültürel öğelerinin anlamını yitirmesine ve biçim değiştirerek İslami kılıf altında varlık göstermelerine neden olmuştur. Çünkü var olan kültürel öğeler yeni coğrafi koşullara uyum sağlayarak ve farklılaşarak varlıklarını sürdürebilmektedirler. Her toplumun tarihi kendine özgü ve biriciktir, tekrar etmez. İki toplum arasında kültürel benzerlikler olsa bile tarih ve coğrafi bölge farkı nedeniyle olayların neden ve sonuçları farklı olacak ve var olan ortak ve benzer kültürel öğeler yok olmasa bile, yeni koşullara uyum sağlayarak varlıklarını sürdürebilecektir. Türkiye'de bu uyum süreci İslamiyet içerisinde farklı bir mezhep olan Alevilik-Bektaşilik olarak ortaya çıkmış ve Alevi-Bektaşili inancı içerisinde eski Türk inanç öğeleri kendine yer bulabilmiştir. Şamanların temsilcileri olarak Alevi dedeleri dinî liderliği üstlenmişlerdir. Türkiye'deki dedeler Şamanların günümüzdeki temsilcileri olmuşlardır. Türkiye'deki Alevilerin cem ayinleri ise Şamanist ayinlerin İslamiyet'e uyum sağlayarak kültüre ve coğrafyaya özgü farklılaşmış halleridir. Bu bakımdan Türkiye'deki heterodoks İslam'ı temsil eden Alevilik- Bektaşilik, kendi buldukları coğrafyaya uyum sağlamış ve oradaki tarihi sürece göre şekillenmiş "Türk Müslümanlığı" olarak isimlendirilebilir.

Hunlular her yıl yaz bitiminde düzenledikleri töreni kutsal olarak kabul edilen bir ağacın yanında yapıyorlardı. Bu törenlerin To-balar, Kanglılarda (Ocak 2000: 109-111) ve Beltirlerde de yapıldığı bilinmektedir. Bu ayinlerde kötü ruhlardan temizlenmesi istenen yerlere ağaç dikiliyordu. Beltirler "göge kurban" ayinlerini dört kutsal kayın ağacının yanında yapıyordu. Bir tepe üzerine çıkarak, kökleriyle yerden sökülmüş "Bay kayın"lar aynı günde tören yerine dikilirdi. Ülkütaşır'a göre (1963: 15) kurban kesildikten sonra herkes bu ağaçların etrafında üçer defa dönerdi. Kesilen kurbanın eti kayın kabuklarından yapılan kaplara taksim edilerek ve topluca oturularak yenirdi. Sonra ağaçlar tekrar tavaf edilerek törene son verilirdi. Bu tür uygulamaların Göktürklerde de varlığı bilinmektedir. Uygurların yaratılış efsanelerinde ise ağaç ile insan soyu arasında bir ilişki kurulmaktaydı. İnsanların gökten inen bir ışıktan türediklerine ve atalarının bu ışığın, ağaçları gebe bırakmasıyla dünyaya geldiğine inanıyorlardı. Ağaç kültürü çağımızda yaşayan bazı Türk kavimlerinde de hala varlığını sürdürmektedir (Ocak 2000: 109-111).

Kayın ağacının merhametli ve koruyucu bir tanrı olan Umay ve Ülgen tarafından yeryüzünde indirildiğine inanılmaktadır. Kamların davullarında ay, güneş, şimşek ve yıldız resimlerinin yanı sıra kayın ağacı resmi de yer almaktaydı. İnan'a göre (1986: 64, 65, 103) Sağay, Altay, Kaç, Televüt, Şor ve başka milletlerin kamları kayın ağacı olmadığı takdirde ayin yapmıyorlardı. Sağaylar ve Beltirler dağ ve gök kurbanı ayinlerini bu ağaç altında yapmaktaydılar.

Türk boylarının kökenlerine dair efsanelerde ağaç oldukça önemli bir yere sahiptir. Altaylılarda büyük ruh Ülgen adına yapılan bir ayinde, Şaman ayini yapılacak yeri belirledikten ve oraya bir çadır kurdurduktan sonra çadırın orta yerine yeşil bir kayın ağacı diktirmekteydi. Bu ağacın, çadırın içinde kalan dalları budanmakta çadırın tepesinde kalan dallar ise top halinde bırakılmaktaydı. Bu kısma bayrak asılırdı. İslam her ne kadar ağaca tapınmayı yasaklamışsa da bu kült zaman içinde biçim değiştirip sonrasında da İslami bir kılıfa girerek varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Türkiye'de türbelerin yanında, yakınında da kutsal olduğuna inanılan bir ağaç bulunmaktadır. Bazı türbelerde kutsal olduğuna inanılan bu ağaçlara dilek dileyerek makam üzerindeki beyaz bezlerden yırtılan parçalar veya evden getirilen bezler bağlanmaktadır. Türbelerin içinde bulunan dilek ağaçları dışında türbelerin etrafında da kutsal olduğuna inanılan birçok ağaç bulunmaktadır (Türk 2009; Kalafat 1999; Er 1996: 61-64; Ülkütaşır 1963; Araz 1995: 60). Ağaç kültü, Aleviler arasında özellikle Tahtacı Yörüklerinde daha önemli ve yaygındır (Ocak 2000: 114-115).

Eski Türk inancında su da kutsal sayılmaktaydı. Su, Türklerin hayat kaynağı ve yaşam gücüdür. Türkler her suyun bir tanrısı olduğuna inanmakla birlikte kurumuş ırmaklara şarap dökerek Tanrıyı memnun etme gayretinde olmuşlardır (Kalafat 1999: 50; İnan 1986: 168). Türk inanç sisteminde yer-su ruhları kutsal sayılıyordu. Türk inançlarında kutsallaştırılan su, aynı zamanda çoluk-çocuk sahibi ve bünyesinde birtakım gizli güçlere sahip olduğu için de koruyucu olarak görülmektedir. Örneğin Yakutlar suyun ruhuna saygı göstermekte ve onu memnun etmek amacıyla inek kurban etmekteydiler. 10. yüzyılda Türk Kimek kabilesinin İrtiş ırmağını, Barshan Türklerinin ise Işık gölünü takdis ettikleri belirtilmektedir. Ayrıca suyun kutsallığı, onun sahip olduğu güç ve fonksiyonlarıyla ilgili anlatılara Dede Korkut hikâyelerinde de sıkça rastlanmaktadır (Araz 1995: 55-57). Türkiye'de birçok türbenin yakınında ya da önünde eskiden kullanılan kuyu bulunmaktadır. Türbenin yanında bulunan sular ziyaretçiler tarafından içilmekte, bedenın ağrıyan yerlerine sürülmektedir. Suyun kutsallığıyla ilgili bu örneklerle Türkiye türbe inancında da sıkça rastlanabilmektedir (Türk 2009; Kalafat 1999; Er 1996: 61-64; Ülkütaşır 1963; Araz 1995: 60).

Dağ ve tepeler eski dönemlerden itibaren hem yüksekte olmaları hem de gökyüzüne yakın olmaları nedeniyle insanlar tarafından ilahilik, ululuk ve yüceliğin timsali olarak görülmüştür. Bu sebeple buralar tanrılar ve insanüstü varlıkların mekânı olarak kabul edilmiştir. Orta Asya'da eski Türklerin yaşadığı çeşitli bölgelerde dağın kutsallığı inancına muhakkak rastlanmaktadır. Burada bulunan dağların birçoğuna mukaddes, mübarek ve büyük ata manalarına gelen isimler verilmiştir. Her boy ve oymağın kendine özgü bolluk ve bereket sağlayan kutsal dağları bulunduğu bilinmektedir. Göktürkler dâhil bütün Türk kavimleri için meşhur Ötüken dağı kutsal olarak kabul edilmekteydi. Tunguzlar memleketlerinin güneyindeki meşhur bir dağa büyük saygı duyuyorlardı. Altaylılar her dağın kendi ruhları olduğuna ve Tanrı Ülgen'in yaldızlı semavi bir dağın üzerinde oturduğuna inanıyorlardı (Ocak 2000: 95-98). İnan (1986: 5, 9, 48-51), eski Türk toplumlarında dağların Tanrı'nın makamı olarak görüldüğünü, onlara ibadet ederek kurbanlar kesildiğini belirtmektedir. Dağın bizzat ruh olarak görülmesine karşın, Şaman dualarından doğrudan dağın kendisine de dua edildiği anlaşılmaktadır. Şamanistlerin bu inançlarında çok eski ve ilkel animizm devrinin kalıntıları yaşatılmaktadır.

Türbe inancında dağ kültürünün örneklerine sık rastlanmaktadır. Ocak (2000: 99-100), dağın kutsallığı inancıyla ilgili yaşayan örneklerle Türkiye'nin hemen her tarafında her kesimden insan grubunda rastlandığını ancak bu kültürün Alevi toplumlarında daha yaygın ve güçlü olduğunu özellikle belirtmektedir. Hacıbektaş'taki Arafat Dağı ile Kırıkkale'deki Hasandede köyünün yakınındaki Denek Dağı kutsal olarak tanınan dağlardandır. Yüksek dağ ve tepelerde yatır ve türbe gibi adak yerleri bulunmakta, sunulan adak ve kurbanlarla öteki inanç ve uygulamalar hep bu yatırlar ve türbeler etrafında yerine getirilmektedir (Türk 2004; Ocak 2000: 105-106; Araz 1995: 45-48). Türbelerin genellikle dağın en yüksek tepesine yapılması da dağ kültürüyle doğrudan ilişkilidir.

Taş ve kayalar da eski Türklerin kutsal saydığı doğal öğelerdendir. Türklerde yağmur yağdırmak için kullanılan "ya da taşı" bu konuda iyi bir örnektir. Ocak'a göre (2000: 103) aynı şekilde taş ve kaya kültürü

Anadolu'da da güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Ancak öteki doğa kültleri gibi, bu kültürün de Alevi toplumlarında daha yaygın ve güçlü olduğu söylenebilir. Bugün Anadolu'da Hz. Ali'nin, Seyit Battal Gazi'nin ya da Hüseyin Gazi'nin veya öteki evliyaların atının ayak izinin bulunduğu söylenen, bu nedenle de ziyaret edilen ve şifa dilenen, adak adanan birçok kayaya rastlanmaktadır. Bu bakımdan; dağları, ağaçları, taşları, kayaları ve suları canlı olarak gören ve onlarda olağanüstü bir güç ve kuvvet bulunduğu, negatif ya da pozitif olarak tasarlanan bu güç ve kuvvet nedeniyle, insanlara iyilik ya da kötülük yapabileceklerine inanan eski Türklerin animizm ve dinamizm inancına da sahip oldukları söylenebilir. Tanyu'ya göre (1987: 205-206) ulaşılamayan bir amaca ulaşmak üzere evliyanın bulunduğu bir mekândan taş veya kaya parçası alınarak kişi ve o cisim arasında bağlantı kurulması temas büyüsü, taklit büyüsü, ak büyü gibi işlemlerle birtakım benzerlikler göstermektedir. Burada, inanan kişi gerçekleştirdiği işlemin kökeni ve niteliği konusunda herhangi bir bilgi birikimine sahip olmasa da türbeden aldığı eşyada bir kudret, kuvvet, keramet olduğuna ve mistik, majik ve dini bir anlam ve yön bulunduğuna inanabiliyor. Bu sebeple Şamanist bir uygulama olan çaput veya tülbent bağlamak veya türbedeki tülbent ya da çaputu alıp vücuduna, arabasına bağlamak dinamizmin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Türbe inancı kapsamında "ip ya da çaput bağlama" Türkiye türbelerinde çok sık rastlanan bir uygulamadır (Türk 2009; Araz 1995; Kalafat 1999). Çaput ya da ip bağlayan ziyaretçiler bunu ne amaçla yaptıklarını bilmezler. Aslında bu pratiğin geçmişten kalan bu büyüsel özlerin kalıntılarını da içinde barındıran ama daha çok da türbede yatan kişinin olağanüstü kuvvetine sığınmak ve arzu ettiği dileğin sabitlenmesi amacıyla yapılan bir uygulama olduğu düşünülebilir. Kalafat'a göre (1999: 29) bir çaput ya da ip bağlamak kötülüğü engellemek için gerçekleştirilen büyüsel bir pratik olarak da değerlendirilebilir. İp veya çaput bağlayarak yapılan bağlama büyüünün, birtakım kötü kuvvetleri, cinleri bağladığına, onları zararsız hale getirdiğine inanılmaktadır. Her çeşit düğüm atmak, bağlamak ve ilmik atmak eskiden beri kara büyü alanında en çok uygulanan pratik olarak görülmüştür.

Aslında eski Türk topluluklarındaki yaygın bir adak biçimi ve kansız kurban örneklerinden biri olarak görülen ağaçlara çaput bağlamanın aynı zamanda bir tür fetiş olduğu da söylenmektedir. Çaput bağlamak en ilkel Şamanist geleneklerden biridir. Şamanistler daha çok ağaç, su ve dağ ruhlarına bağışladıkları bu adakları koruyucu ve merhametli yer-su ruhlarına adamaktadırlar. "Yer-su" ruhları merhametli ve koruyucudur, az şeye kanaat ederler (İnan 1952: 25; 1986: 47, 54, 97-98, 100, 109). Eski Türkler mezarların üzerine "esük" adında ipekten bir kumaş örtmekte bu kumaş sonrasında parçalara bölünüp yoksullara dağıtılmaktadır (Roux 1999: 301). Bu uygulama bugün Kazakistan Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Türbesinde hala sürdürülmektedir.

Yine türbe inancında sık görülen "türbede yatmak" ile "türbeye eşya bırakmak" ve daha sonra onları geri almak da dinamizm örneği olarak değerlendirilmesi gereken davranışlardandır. Bu uygulamaların temelinde türbe veya ziyaret yerinde yatan ve doğaüstü bir gücü barındırdığına inanılan ermiş kişiyle bir bütün olma, onun koruyuculuğa sığınma ve bu gücün kendi vücuduna aktarılması amacı vardır. Örneğin türbede istiareye yatmak da türbedeki doğaüstü güç vasıtasıyla gerçekleştirilen bir fal şekli olarak değerlendirilebilir. Burada görülen rüyanın yorumuna uygun olarak telkinler yapılarak tedbirler tavsiye edilmektedir (Türk 2004; 2009; Araz 1995; Kalafat 1999).

Türbe inancında rastlanan maket ya da resim yaparak dilek dilemek, beşik bırakmak vb. inançlar da geçmişten bugüne ulaşan taklide dayalı büyüsel işler olarak ele alınabilir. Örnek'e göre (1988: 142) neredeyse her toplumda var olan bu büyü çeşidi, taklitle istenen sonucu meydana getirme, birtakım benzer işlemler yapılarak istenen şey ya da olayın yakın bir zamanda gerçekleşmesini sağlama veya buna zorlama denemeleri olarak değerlendirilebilir. Bu durumda "benzer benzeri yaratır" ilkesi esas alınarak hareket edilmiş olmaktadır.

Örnek, büyüsel bir işlem olarak gördüğü kısmet açmak için genç kızlar tarafından yapılan kilit açmayı ise "Bir taraftan anahtarın açıcı fonksiyonu ve niteliğiyle temasa geçerek bu özelliği kendine geçirmeyi isterken, diğer taraftan her dileğin kabul edildiği bir günü seçip arzusunu tanrıya duyurmak" (1981: 78) olarak açıklamaktadır.

Tüm bu inanç ve uygulamaların dışında türbelerde oldukça ilginç uygulamalara da rastlanmaktadır. Bunlardan biri dileğin gerçekleşmesinin adağı olarak türbeye kadar "yalın ayak yürüme"dir. Yalın ayak yürümenin tipik bir örneğine Türkiye'de Sivas-Divriği'de Iğmbat dağında bulunan Hüseyin Gazi Türbesinde rastlanmaktadır. Burada da bazı ziyaretçiler dileklerinin gerçekleşmesi karşılığında adak olarak Iğmbat dağına yalın ayak çıkmaktadırlar (Türk 2004: 1-16). Ağacın gövdesindeki delikten geçmek (Türk 2009: 99) veya kaya

deliğinden geçmek (Türk 2004: 1-16) de ilginç bir uygulamadır. Bu uygulamanın en ilgi çeken örneği Hacı Bektaş Veli dergâhı yakınında bulunan günah deliğidir. Günahı olan bir insanın her ne kadar zayıf olursa olsun bu delikten geçemeyeceği inancı oldukça yaygındır. Buna göre delik, günahı olan kişiyi sıkar ve geçmesine izin vermez ancak bir adak adadığında onu serbest bırakmış. Günahı olmayanlar ise bu delikten rahat bir şekilde geçermiş.

Türbeler sağlık için de sık ziyaret edilen yerlerdir. Türbelerin her birinin halk hekimliği açısından uzmanlaştığı belirli hastalıklar söz konusudur. Sözelimi Harput'ta bulunan Arap Baba türbesi, delilerin yanında saralı ve felçli hastaların Çapakçurlu Şeyh şiddetli bir şekilde baş ağrısı olanların, Seyyid Kasım Baba kulağı ağrıyanların, Beşik Baba çocuğu olan ancak fazla yaşamayanların, Nadir Baba hiç çocuğu olmayanların ziyaret yeri ve ümit kapısı olarak bilinmektedir. Beşik Baba'ya gelen ziyaretçiler hazırladıkları birtakım bebek ve beşik sembollerini burada bırakmaktadırlar. Ayrıca ümitsiz derecede hasta çocuklar türbeye 5-10 dakika kadar yalnız başına bırakılırlar. Bu süre içerisinde onların ağlaması yaşayacağına, ses çıkartmaması ise öleceğinin işareti olarak yorumlanmaktadır (Araz 1995: 181).

Ankara'daki Zekeriya sofrası adağı oldukça ilginç bir uygulamadır. Adak yerinde Zekeriya sofrası kurmayı adayan kişi niyetlerinin sayısı kadar mum diker. Niyet gerçekleştiğinde ise 41 çeşit yiyecekte oluşan bir sofraya kurularak tanıdık bildik herkes çağırılır. Ayrıca sofraya davet edilenler de sofrada dilek dilerler ve dilek sayıları kadar mum dikerler. Davetlilerin 41 çeşit yiyecekte tatmaları beklenir. Genellikle Şaban ayında adandığı için eskiden bu ay içinde her mahallede birkaç Zekeriya sofrası birden kurulurdu. Ancak Ankara çevresinde en çok ilgi çeken uygulama, makara çözürek yapılan niyet ve adaktır. Bu uygulamada her ayın ilk cuma günü bilinen dikiş makarası türbeye götürülerek orada çözülür, dua okunarak çözülen üç makara yan yana çözülmüş olarak öylece yan yana bırakılır. Dilek gerçekleştiğinde üç makaranın ipleri ortasından kesilerek akan bir suya atılır ve adak yerine getirilir. Bundan başka, öksürüğün geçmesi için türbenin yanındaki "taşı yalamak", çocuğu olmayan kadının türbenin yanındaki "ağacı kucaklayarak" dua etmesi ve içki içilip eğlendikten sonra türbedeki mezarın üzerine adak olarak "içki dökülmesi" gibi garip uygulamalardan da bahsedilmektedir (Tanyu 1967: 61-62, 72-73, 141).

Adana'da ise yazılı basında da adından sıkça bahsedilen "Zilli Baba" türbesi oldukça ünlüdür. Bu türbenin ünlenmesi oradaki oldukça ilginç olan adak biçiminden kaynaklanmaktadır. Çoğunlukla kadınların geldiği bu türbede uygulanan adak "göbek atma"dır. Çevresinde zil takılarak oynanan bu türbeye kolay doğum veya çocuk olması için gelen ziyaretçi kadınlar dileğin gerçekleşmesi karşılığında adak olarak kırk kere göbek atarak oynarlar. Zilli dede türküsü söylendikten sonra "Al sana bir göbek, ver bana bir bebek" diye dilekte bulunan kadınların ellerine kına yaktıkları, sürme çektikleri, kaşlarına rastık yaptıkları belirtilmektedir (Tanyu 1967: 145-146). Bu adak biçimi diyanet tarafından yasaklandığı halde, kadınlar ısrarla türbeye gelmekte türbenin dışında göbek atmayı sürdürmektedirler.

Diyarbakır'da ilginç bir dilekte bulunma biçimi de halka geçirmedir. Sultan Şeyhmus türbesinde duvara çakılı durumda olan üç demir çubuk vardır. Karşı taraftaki duvarda ise üç adet halka bulunur. Ziyaretçiler dua ettikten sonra halkayı demir çubuğa atarlar. Halka geçerse dileğin olacağına inanırlar. Aynı türbede bir de tövbe odası bulunmaktadır. Suç işleyen ya da günahkâr olanlar türbede bulunan tövbe odasına gelerek burada af dilerler. Genellikle suç işleyenler bu odada tövbe ettikten sonra polise teslim olmayı tercih etmektedirler. Bu türbedeki bir başka ilgi yaygın uygulama da zikir çekmedir. Dilek ve adakların yerine getirilmesinden sonra dilek sahipleri gruplar halinde büyük bir ateşin etrafında toplanırlar. 1001 taneli tesbihi çekerken "Allah" sesleriyle bir yöneticinin eşliğinde saatlerce zikir yaparlar (Tanyu 1967: 194-196).

Anadolu genelinde "ağaç kültü" ya da ağacın kutsallığına olan inanç oldukça güçlü ve yaygındır. Muğla'da yeni doğan ve zayıflayan çocuklar kutsal olduğuna inanılan bir ulu çınara götürülüp "Al çocuğunu ver çocuğumu" denilerek çınarda bulunan deliklerden geçirilir ve elbiseleri çınarın yanında bırakılır. Yine Anadolu'da yaygın bir inanç da evliya mezarının boy bakımından çok uzun olmasıdır. Muğla Köyceğiz'de bulunan 40 adım uzunluğunda olduğuna inanılan Çiçekli Baba buna iyi bir örnek oluşturmaktadır. Türbelerde genç kızların kısmetlerinin açılacağına da yaygın olarak inanılmaktadır. Anadolu genelinde bazı türbeler özellikle kısmet açmak için ziyaret edilmektedir. Muş'ta bulunan Köşkar Baba da bunlardan biridir. Genç kız ve erkekler özellikle bu türbeye götürülerek piknik yapıp eğlenirler ve birbirleriyle tanışır (Tanyu 1967: 274-

277). Kazakistan'da bulunan Ukkas Ata türbesinde de ermişin mezarının 7 metre olduğuna inanılmaktadır (Türk, 2016).

Yukarıda bahsedilenlerin dışında Anadolu genelinde güçlü ve aynı zamanda yaygın olan türbe inancı çerçevesinde varlığını sürdüren daha birçok ilgi çekici inanç ve uygulama bulunmaktadır (Tanyu 1967: 162-293). Amasya'da hastanın eşyasını türbede bırakmak, çocuk olması için türbeye oyuncak bebek bırakmak; Merzifon'da türbeye ait ağaca çivi çakmak, bayram kutlaması yapmak, evliya mezarının toprağını (cüher) yemek, kayıp eşyayı bulmak için türbeye gitmek; Balıkesir'de testi kırmak, genç kızların kismetini açmak, ciğer adağı yapmak, adak horozunun ayağını asmak, maket yaparak dilekte bulunmak, çocuğu mezara yatırmak; Bursa'da Zekeriya sofrası kurmak, çocuk olsun diye türbeden okunmuş iplik veya yaprak alarak bele bağlamak, minarenin dibinde çocuğu üç kere sallamak, cuma namazından çıkan ilk kişiye ayakları bağlı çocuğun bağlarını kestirmek; Çorum'da türbeye ait taşların ağrıyan yerlere sürülmesi; Elazığ'da çocuğu türbede bir süre yalnız bırakmak, zikir yapmak, türbede bulunan tespihin içinden geçmek; Erzincan'da yaramaz çocuğu türbede bırakmak; Gaziantep'te yeşil örtü adağı, zeytinyağı adağı, ziyafet adağı, ciğer adağı, incir ağacı ve pınar ziyareti, mevlit okutmak; Isparta'da çocuklara türbede bulunan gömleği giydirmek, delikli taştan geçmek, türbede bulunan direği kucaklamak; İstanbul'da tuz adağı yapmak, dilek havuzuna para atmak, türbeye eşya hediye etmek, çocuğun giysisini türbede bırakmak, tespihten geçmek, eleklerle fal bakmak, kurnada yıkanmak, gül bırakmak, türbede geceleme, yemeni bırakmak, maket ev yapmak, kuyuya taş atmak, türbedeki tokmağı omuza almak, ağaca maket beşik asmak, kuyuya loğusa şerbeti dökmek, göbek atmak, musluğu açıp kapamak, erkek çocuğa bez bağlatmak, türbe kapısına dilek yazmak, niyet kuyusuna dileğini bağırarak söylemek, türbe anahtarını konuşamayan çocuğun ağzında çevirmek, türbe yanındaki ağaçtan dal koparıp eve götürmek, ağaca sevdalısının adını yazmak, parmaklara ya da bileğe türbeden alınan bez parçasının veya ipliği bağlamak, karanlık koridordan geçmek, Zekeriya sofrası kurmak; İzmir'de türbeye testi bırakmak, türbede ayin-i cem yapmak, delikli taştan geçmek, kahve-katmer adağı yapmak, altın-gümüş muhtelif eşyalar hediye etmek; Kayseri'de yaramaz çocukların uslanması için kafasına kara tencere geçirilerek üç defa vurmak, helva dağıtmak; Kütahya'da üzüm saçmak; Manisa'da ekmekten insan resmi yaparak türbeye bırakmak, türbede akan sudan ağrıyan kulağa damlatmak; Sinop'ta hastayı türbenin eşğine yatırarak uyumasını sağlamak, Sivas'ta türbenin penceresine taş atıp kaçmak; Urfa'da kâğıda dilek yazıp suya atmak, evliyanın eşyasını hastaya dokundurmak, evliyanın mezarından taş almak vb.

Görüldüğü gibi türbelerde dinamik, animist, şamanist ve büyüsel öze sahip inanç ve uygulamalar İslam'a dayanan birtakım inanç ve uygulamalarla birlikte yapılmaktadır. Anadolu'ya bakıldığında her ne kadar türbelerde akıl ve mantık dışı birtakım uygulamalara başvurulsa da halkın buralardan uzak durmadığı, fırsat buldukça ziyaretlerine devam ettikleri, buradan şifa geleceğine ve isteklerinin gerçekleşeceğine inanmalarının devam ettiği görülmektedir. Her ne kadar buralarda ziyaretçiler tarafından yapılan uygulama ve inançların İslam'a uygun olmadığı söylenip yasak olduğuna dair tabelalar asılsa da hatta din görevlileri ve türbedarlar tarafından bu kişiler uyarılsa da bir azalma söz konusu olmamıştır. Tüm bunlar yapılan bu uygulama ve inançların eski dönemlerden bugüne dek kuşaktan kuşağa aktararak yaşatıldığını ve değiştirilmesinin oldukça güç olduğunu göstermektedir.

Yapılması gereken kuralların yanı sıra türbelerde resmi kurumlar tarafından yasaklanan uygulamalar da vardır. Türbelerde sıkça rastlanan eski Türk inançlarına ilişkin inanç ve uygulamalar, yasaklanmasına rağmen sürdürülmektedir. Türbeye girmeden önce başını kapatmak, dua etmek, mezarı öpmek ve mezar etrafında dönme türbe ziyaretinde çok katı uygulanan kurallardır. Türbeye girmeden önce türbenin kapısı öpülür, baş örtülür, ayakkabı çıkartılır, mezarın etrafında üç kere öperek dönülür ve kapıdan çıkılırken mezara sırt dönülmez (Türk 2009: 93-94).

SONUÇ

Türkiye kültür coğrafyasında türbe inancına genel olarak bakıldığında çok ilginç ve düşündürücü uygulamalara rastlandığı görülmüştür. Bu uygulamalar ortadoks İslam'la çatışmasına karşın, halk bu uygulamalara inanmakta ve uygulamaktadır. Her türbede yasaklar levhası asılmasına karşın halk tarafından bu uygulamaların yerine getirilmesi, dinde yasaklama yoluyla bir inancın yok edilemeyeceğinin kanıtı olarak görülebilir. Alevi ve Nusayriler gibi inanç gruplarında türbe inancının güçlü olmasına ve Sünni İslam'da daha zayıf olmasına karşın, Sünni İslam'da da ilgi çekici zikir ve bunun gibi uygulamaların varlığı, resmi ve yüksek İslam'a uymayan uygulamalar olarak göze çarpmaktadır. Aslında türbe inancındaki uygulamaların bütününe bakıldığında dinamizm, animizm, büyü gibi kadim inanç ve uygulamaların yanı sıra eski Türk inançlarında var olan birçok inanç ve uygulama yaşatılmaya devam ettiği görülmektedir. Şamanizm ve doğa kültlerinin bütünü türbe inancında görülmektedir. Bir toplum başka bir inanca geçse bile eski dinindeki inanç ve uygulamalarının çoğunu yeni inanca sentezleyerek devam ettirmektedir. Bu bir gerçektir ve bunu engellemeye çalışmak beyhudedir.

KAYNAKÇA

- Araz, Rifat (1995). *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.
- Atay, Tayfun (2004). *Din Hayattan Çıkar, Antropolojik Denemeler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Er, Piri (1996). "Türkiye'deki Ağaç Kültü ve Bunun Anadolu Alevi İnancındaki İzleri", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, Ankara: Kültür Bakanlığı H.A.G.E.M. Yayınları.
- Güvenç, Bozkurt (1984). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İnan, Abdulkadir (1952). "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV. Cilt, Ankara.
- İnan, Abdulkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: T.T.K. Yayını.
- Kalafat, Yaşar (1999). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Köksal, Hasan (1987). "İzmir ve Çevresinde Yatırlar ile Bunlara İlişkin Olarak Yaşayan İnançlar", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenekler Görenekler ve İnançlar, IV*. Ankara: M.İ.F.A.D. Yayını.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2000). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2002). *Türkler, Türkiye ve İslam*. İstanbul: İletim yayınları.
- Okan, Murat (2004). *Türkiye'de Alevilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Örnek, Sedat Veyis (1981). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*. Ankara Üniversitesi D.T.C. Fakültesi Yayını.
- Örnek, Sedat Veyis (1988). *İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Roux, Jean-Paul (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. İstanbul: Kabalcı Yayını.
- Roux, Jean-Paul (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Tanyu, Hikmet (1967). *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını.
- Tanyu, Hikmet (1987). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Türk, Hüseyin (2004). "Alawi Syncretism: Beliefs and Traditions in Shrine of Hüseyin Gazi", *Journal of Religious Culture*, No 69, Johann Wolfgang Goethe-Universität: Frankfurt am Main.
- Türk, Hüseyin (2009). *Evlialar Diyarı Hatay*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Türk, Hüseyin (2016). "Kazakistan Kültürü", *Toplumsal Yaşam ve Eski Türk İnançları*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Ülkütaşır, M. Şakir (1963). *Türk İslam Gelenğinde Ağaç*. Ankara: Türk Etnografya ve Folklor Derneği Yayınları.

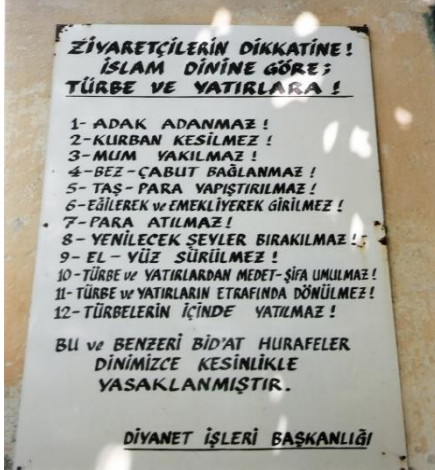
FOTOĞRAFLAR

Türbenin etrafında arabayla dönenler (Hızır türbesi/ Samandağ)

Kutsal Ağaç (Şeyh Muhammed el-Kadim/Sümerler)

Türbede yasaklar (Sofi BabaYusuf türbesi/Sofular)/ Hatay

Dilek ağacı (Hızır/mengüllü)

Sallanan ağaç (Sarbük/Altınözü) /Hatay

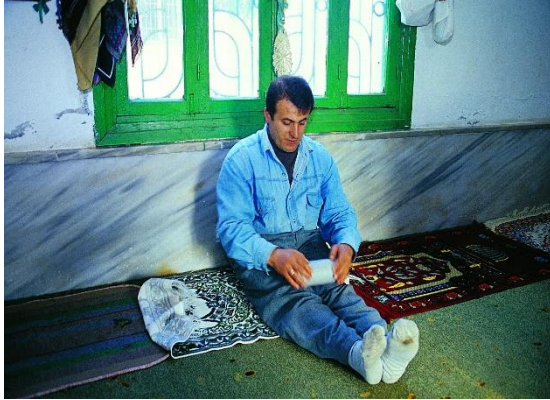
Hüseyin Gazi'nin atının ayak izinin olduğuna inanılan kayanın üzerine yatan kadın/Hüseyin Gazi Türbesi /Divriği /Sivas

Hoca Ahmet Yesevi Türbesine beyaz bez getiren ve dua eden bir kadın.

Türbede uyuyan ziyaretçiler (Hüseyin Gazi türbesi/Divriği)

Ağrıyan yerlerine sağlık taşı süren ziyaretçi (Muhammet Arabi/Aknehir) Hatay

Kutsal su içirilen çocuk (St. Pierre Kilisesi/Antakya)

Mektup bırakarak ve şekil yaparak dilek dileyenler (St. Georges Kilisesi/ İskenderun)

Dilek ağacının içinden geçen çocuklar (Hızır türbesi Hatunköy)

Ağrıyan sırtını duvara süren bir kadın (Hızır türbesi /Affan)/ Hatay